

Державне регулювання відносин власності на інноваційний продукт у промисловості

Розглянуто спектр питань щодо державного регулювання відносин власності. Увагу приділено правам власності на інноваційний продукт. Проаналізовано досвід державного регулювання відносин власності на службовий винахід у зарубіжних країнах. Зроблено пропозиції щодо вдосконалення державної інноваційної політики.

The spectrum of problems which concerning the state regulation of the property rights is considered. The attention is paid upon the property rights on innovation product. The foreign countries experience in the sphere of the state regulation of property relations is analyzed. The proposals for the state innovation policy improving are made.

Вступ. Інноваційний продукт у промисловості можна визначити як результат науково-дослідної і(або) дослідно-конструкторської роботи. Він матеріалізується у вигляді нової технології чи зразка нової продукції, що є конкурентоспроможним і має суттєво вищі техніко-економічні показники порівняно з аналогічним продуктом на ринку. Інноваційний продукт створюється внаслідок впровадження об'єктів інтелектуальної власності у виробництво. Таким чином, у створенні інноваційного продукту суб'єктами інноваційної діяльності витрачаються як розумові, так і матеріальні ресурси. При цьому використаний об'єкт інтелектуальної власності вважається визначальним для даного продукту [4, ст. 14].

Постановка проблеми. У ринковій економіці право власності на вироблену продукцію, у тому числі інноваційну, мають власники капіталу. Капітал функціонує у матеріальній, грошовій або інтелектуальній формі, є обмеженим і в інноваційному виробництві використовується як економічний ресурс. Витрати ресурсів на створення інноваційного продукту наведені на рис. 1.

Людина визнається власником свого інтелектуального капіталу, й тому цілком логічно, що за нею закріплюється право інтелектуальної власності. Власник об'єктів інтелектуальної власності може передати належні йому права іншій особі. У цьому випадку він має отримати справедливу винагороду. Реальне співвідношення прав власників ресурсів, що використані у процесі створення інноваційного продукту, проявляється у розподілі доходу від продажу цього продукту. Коли розподіл доходів відповідає економічній цінності ресурсів, створюються умови для прискорення науково-технічного прогресу та економічного зростання.

Відсутність сприятливих умов для здійснення й розвитку інноваційної діяльності й, зокре-

ма, зацікавленості інноваторів у результатах своєї праці можна вважати однією з причин розпаду СРСР. У ті роки держава монопольно розпоряджалася правом власності як на засоби виробництва, так й на результати інтелектуальної праці, що призвело до їх неефективного використання та, врешті-решт, до економічного застою.

За роки незалежності України створено законодавчу базу реалізації інноваційної моделі розвитку промисловості. Але при цьому окремі проблеми, що пов'язані з мотивацією інноваційної діяльності, залишаються нерегульованими. Зокрема, це стосується проблеми розподілу доходів між суб'єктами, що брали участь у створенні інноваційного продукту.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналіз літературних джерел із проблеми відносин власності в інноваційній сфері показав, що у дослідженнях з цієї проблеми переважає формально-юридичний підхід [13; 16]. Економічний зміст відносин, які виникають у процесі створення, продажу та використання інноваційного продукту, вивчався недостатньо, хоча в працях Г.О.Адрощука [1], Ю.М.Бажала [2], Г.М.Доброва [3], В.Г.Зинова [8], Р.І.Капелюшнікова [9], А.М.Козирева [10], Д.І.Кукоріна [12], А.Є.Міллера [14], Т.А.Стюарта [18] висловлювалися сміливі ідеї, які утворили теоретичну основу індивідуалізації прав власності суб'єктів інноваційної діяльності. Проте рівень наукової розробки проблеми державного регулювання відносин власності на інноваційний продукт усе ще не відповідає вимогам практики, що відбивається на недосконалості українського законодавства та нормативно-методичного забезпечення у цій сфері, призводить до недостатньо повного й неефективного використання об'єктів інтелектуальної власності в Україні.

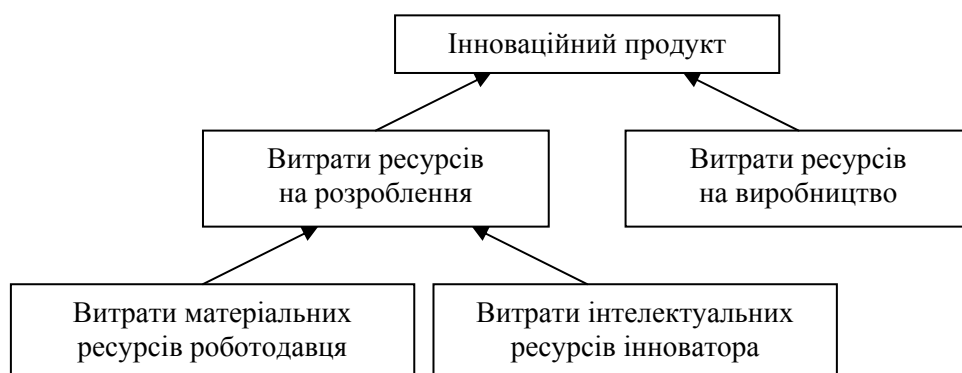

Рис. 1. Витрати ресурсів на створення інноваційного продукту

Результати дослідження. У відповідності з Паризькою конвенцією про охорону промислової власності право власності на результати інтелектуальної праці, що використовуються у промисловому виробництві, закріплюється у патентах на винаходи, корисні моделі та промислові зразки (інформаційні технології та топологію мікросхем тощо), що видаються відповідними державними органами та дають виключні права на комерційне використання результатів інтелектуальної праці. Сучасне міжнародне право з інтелектуальної власності закріплює лише за власником патенту право на використання об'єктів промислової власності, а також на отримання прав власником доходу від використання інноваційного продукту в економічному обороті.

Правові відносини найманого працівника та його роботодавця при створенні винаходів та інших об'єктів промислової власності, що визначаються як службові, регулюються у багатьох країнах, зокрема у Німеччині, Фінляндії, Швеції відповідними спеціальними законами, і в Австрії, Великобританії, Італії, Іспанії, Канаді, Швейцарії включенням до патентного законодавства окремих статей про службові винаходи [6; 7]. Аналіз інституту службового винаходу і правової охорони службових винаходів у провідних індустріальних країнах показав, що у патентному законодавстві таких країн, як Австрія, Бельгія, Греція, Іспанія, Німеччина, США, Швейцарія, Японія, право власності на службовий винахід належить працівнику, а у Великобританії, Італії, Нідерландах, Португалії, Франції – роботодавцю (табл. 1). Проте у всіх заданих країнах передбачається обов'язковість трудової угоди між працівником, робота якого пов'язана із створенням інноваційного продукту, та роботодавцем. Ця угода укладається при прийомі працівника на роботу. В ній, крім службових обов'язків працівника, визначаються права на об'єкти промислової власності, виходячи з інтересів обох сторін, та умови розподілу чистого прибутку від реалізації інноваційного продукту (нормативи розподілу, форма та періодичність

виплат), що забезпечує підвищення інноваційної активності як працівника шляхом надання йому можливості отримання доходу у вигляді одноразової винагороди або роялті, так й роботодавця.

Право інтелектуальної власності за людиною, що створила винахід, закріплено у Конституції України у статтях 41 і 54. У цих статтях Конституції сказано, що “кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності” і що “громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, інших авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності; кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом” [11]. Слід звернути особливу увагу на слова “за винятком” в останньому реченні статті 45. Отже, Конституція передбачає безумовну передачу права на інтелектуальний продукт іншої особи (юридичної – роботодавцю, державі) у виключних, виняткових випадках, а не у переважній практиці. Основною формою такої умови має бути контракт (угода) між працівником та роботодавцем.

Статтею 429 Цивільного Кодексу України (частиною другою) передбачено, що “Майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором” [17]. Тут знову ж таки підкреслюється, що майнові права на інноваційний продукт належать працівникові і роботодавцю у першу чергу спільно, навіть якщо це не встановлено договором між ними.

Проте, відповідно до Закону України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” право на отримання патенту має винахідник або роботодавець, якщо винахід (корисну модель

або промисловий зв'язок) створено у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця або з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця [5]. Фактично ця норма Закону означає, що у 72% право на одержання патенту має роботодавець винахідника [15, с. 321]. Не змінює цього стану й норма Закону, яка передбачає надання права на одержання патенту на службовий винахід його автору, якщо це передбачено трудовим договором (контрактом). Як правило, при прийомі на роботу, пов'язану з виконанням науково-дослідних, дослідно-конструкторських та експериментальних робіт, індивідуальні контракти не укладаються, а існує так званий колективний договір, який у питаннях інтелектуальної власності посилається на відповідний Закон України.

Винахідник зобов'язаний подати роботодавцю письмове повідомлення про створений ним службовий винахід з відповідними документами, що розкривають суть винаходу достатньо ясно і повно. Роботодавець повинен протягом чотирьох місяців від дати одержання від винахідника повідомлення подати заявку на одержання патенту чи передати право на його одержання іншій особі або прийняти рішення про збереження службового винаходу як конфіденційної інформації. Якщо роботодавець не подає заявку у встановлений термін, право на одержання патенту на службовий винахід переходить до винахідника або його правонаступника. Патентне законодавство України передбачає укладання роботодавцем договору щодо розміру та умов виплати винахіднику винагороди відповідно до економічної цінності винаходу і(або) іншої вигоди, яка може бути одержана роботодавцем лише після згаданого повідомлення, що ставить винахідника у завідомо не рівні умови при укладанні такого договору.

Підзаконні акти передбачають використання запатентованих громадянином винаходу, корисної моделі, зареєстрованої топографії мікросхеми і без згоди правовласника, але з виплатою йому компенсації, звичайно ж, на умовах роботодавця або й без неї, якщо автор на це не погоджується. Установлений Законом порядок призводить до того, що на практиці права винахідників часто порушуються, а запропонований розмір винагороди винахіднику є занадто малим порівняно з доходом, одержаним роботодавцем або третіми особами від використання інноваційного продукту.

Визначений таким чином нашим законодавством правовий статус службового винаходу активно критикують у літературі (зокрема [1]), на наукових і науково-практичних конференціях та у листах, які надходять до центральних органів державної влади як від винахідників, так і їх роботодавців. Це вказує на те, що правове врегулювання відносин власності на інноваційний

продукт і практика розподілу доходів від його реалізації у нашому законодавстві все ще є досить недосконалими.

Найбільш продуктивним шляхом розв'язання проблеми персоніфікації (розподілу) прав власності на інноваційний продукт, на наш погляд, може бути застосування теорії рідкості економічних ресурсів. Базисні положення цієї теорії містять концепцію кількісного співвиміру витрат різних за формою економічних ресурсів у процесі створення інноваційного продукту та граничної корисності при його оцінці у рамках ринкових відносин.

Взаємозв'язок ресурсів ускладнює визначення вкладу кожного ресурсу у створення інноваційного продукту, що породжує проблему індивідуалізації прав власності суб'єктів інноваційної діяльності. Якщо по відношенню до одних ресурсів (матеріальних, фінансових, виконавчої праці) можна з певною точністю визначити кількість та якість витрачених ресурсів, то по відношенню до таких ресурсів, як витрати розумової праці, знання, підприємницькі здібності, неможливе застосування точних вимірювачей. Проте саме ці ресурси є найбільш рідкими з економічної точки зору. Тому при захисті прав на інноваційний продукт суспільство має віддати перевагу власникам найбільш рідких ресурсів, які мають найвищий рівень граничної продуктивності, а значить вимагають найбільш ефективного використання. Власники цих ресурсів мають отримувати конкурентні переваги, що дасть можливість із найбільшою ефективністю реалізовувати своє право на інтелектуальну власність.

В економічній теорії погляди щодо персоніфікації прав власності на інноваційний продукт не однозначні. Аналіз наукових публікацій з цього питання дає підстави виділити дві точки зору. Перша – це прихильники традиційних формально-юридичних поглядів, згідно з якими немайнові права (право авторства і деякі інші права, що з нього випливають) належать людині, яка є творцем інтелектуальної власності, на основі якої створено інноваційний продукт, а майнові права (право володіти та розпоряджатися) належать роботодавцю (суб'єкту господарювання або державі), якщо інноваційний продукт створено у зв'язку з виконанням службових обов'язків чи дорученням роботодавця або з використанням досвіду, виробничих знань, секретів виробництва і обладнання роботодавця [16]. У цих поглядах легко помітити їх слабку позицію. Справа у тому, що найманий працівник, який створив інноваційний продукт, також використовував власний досвід і виробничі знання. Тому доцільно, на наш погляд, при персоніфікації прав власності на інноваційний продукт враховувати не лише ресурси, витрачені роботодавцем, а й ресурси, що витрачені інноватором.

Таблиця 1

Державне регулювання відносин власності на службовий винахід у зарубіжних країнах*

Країна	Право власності належить службовцю	Право власності належить роботодавцю	Законом установлена можливість передачі права власності або права використання службового винаходу роботодавцем відповідно до договору	Законом установлено обов'язковість, умови та розмір компенсації службовцю за використання роботодавцем службового винаходу
Австрія	“Патентний закон”, 1970, § 6. За виключенням винаходів, що створені за спеціальним дорученням роботодавця	–	Службовець може укласти договір, згідно з яким право на майбутній винахід належатиме роботодавцю або роботодавцю надається право використання такого винаходу (§ 7, пункт 1)	Службовцю у будь-якому випадку належить особлива співрозмірна винагорода за передачу роботодавцю створеного ним винаходу, як і права користування таким винаходом (§ 8, пункт 1)
Бельгія	Закон “Про патенти на винаходи”, 1984, стаття 8	–	Цивільний кодекс передбачає можливість передачі права на службовий винахід роботодавцю за договором	Умови та розмір компенсації встановлюються у договорі
Великобританія	–	Закон “Про патенти”, 1977. Право на службовий винахід належить роботодавцю, якщо він був створений у результаті виконання доручення роботодавця (п. 39)	–	Законом встановлена обов'язковість, умови та розмір компенсації службовцю (за винятком, коли така компенсація передбачена колективною угодою) на основі справедливої долі доходу роботодавця (п. 40, 41)
Греція	Закон “Про патенти”, (стаття 4). Робітники та службовці визнаються авторами винаходів, які вони створили у період своєї служби у цих підприємствах	–	Законодавство передбачає за автором винаходу право на передачу прав на винахід роботодавцю	Умови та розмір компенсації встановлюються у договорі між винахідником та роботодавцем
Іспанія	Закон “Про промислову власність”, 1928 (у ред. 1957), стаття 1	–	Винахід визнається власністю винахідника або тієї особи або фірми, яким він передав своє право будь-яким правомірним чином. Для реєстрації не потрібно доказів цієї передачі. Проте це необхідно указати у заявці (стаття 59)	Умови та розмір компенсації встановлюються при передачі права на винахід роботодавця

Продовження табл. 1

Країна	Право власності належить службовцю	Право власності належить роботодавцю	Законом установлено можливість передачі права власності або права використання службового винаходу роботодавцем відповідно до договору	Законом установлено обов'язковість, умови та розмір компенсації службовцю за використання роботодавцем службового винаходу
Італія	–	“Патентний закон”, (статті 23, 24, 26)	Обов'язковість трудової угоди з службовцем щодо здійснення винахідницької діяльності та умов її оплати. У разі незгоди сторін щодо розміру винагороди, питання вирішується третейською колегією з трьох осіб, з яких по одному призначає кожна сторона, а третій обирається двома призначеними членами (стаття 25)	Якщо винахідницька діяльність є предметом трудової угоди з службовцем і відповідно оплачується, то право на винахід належить роботодавцю за виключенням права визнання автором. Якщо така діяльність не була передбачена і не сплачувалась відповідно, то право на винахід належить роботодавцю, а винахідник може вимагати оплати справедливої винагороди (стаття 23)
Нідерланди	–	Закон “Про патенти” (§ 10.1)	Трудова угода з службовцем щодо здійснення винахідницької діяльності та умов її оплати укладається відповідно до Цивільного права	Якщо винагорода, встановлена спеціально для винахідника, уявляється недостатньою, роботодавець зобов'язаний сплатити йому відповідну суму з врахуванням економічної цінності винаходу та обставин, при яких він був створений. У випадку незгоди сторін розмір винагороди встановлює патентне відомство, рішення якого є обов'язковим (§ 10.2)
Німеччина	“Патентний закон”, § 6. Право на патент має винахідник або його правонаступник	Спеціальний закон про службові винаходи	Трудовий договір згідно зі спеціальним законом про службові винаходи	Особа, що склала запит на видачу патенту, або яка є власником патенту може у письмовій формі заявити Патентному відомству про готовність дозволити будь-якій особі використання винаходу за відповідну винагороду. Розмір цієї винагороди встановлюється Патентним відомством (§ 23)
Португалія	–	“Кодекс промислової власності” (стаття 9, § 1)	–	Якщо винагорода за винахід не передбачена трудовою угодою, винахідник отримує право на винагороду, розмір якої встановлюється відповідно до цінності винаходу (стаття 9, § 1)
США	“Звіт Законів Сполучених Штатів Америки”. Розділ 35. Патенти (в ред. 1994)	–	Патенти мають атрибути рухомого майна (глава 26, § 261)	–

Продовження табл. 1

Країна	Право власності належить службовцю	Право власності належить роботодавцю	Законом установлена можливість передачі права власності або права використання службового винаходу роботодавцем відповідно до договору	Законом установлено обов'язковість, умови та розмір компенсації службовцю за використання роботодавцем службового винаходу
Франція	—	Закон "Про патенти на винаходи" (в ред. 1984) (стаття 1 – тер, п. 1)	Обов'язковість контракта з службовцем на роботу, пов'язану з винахідницької діяльністю	Умови, на яких службовець, що є автором винаходу, може отримати додаткову винагороду, встановлюються колективним договором, трудовою угодою або індивідуальним контрактом (стаття 1 т.)
Швейцарія	Союзний закон "Про патенти на винаходи", 1954 (в ред. 1978) (стаття 3)	—	—	—
Японія	"Патентний закон" (стаття 35)	—	Якщо винахідник передає роботодавцю право на отримання, патенту на службовий винахід або виключну ліцензію на цей винахід, то такий робітник (винахідник) й інші подібні особи мають право на розумну винагороду (стаття 35, п. 3)	Якщо винахідник є службовцем, посадовою особою уряду або місцевого державного органу, то він отримує патент на винахід, а роботодавець, юридична особа, уряд або місцевий державний орган отримують просту ліцензію щодо прав, які випливають з цього патенту (стаття 35, п. 1)

* Зарубежное патентное законодательство: В 2 т. – 2-е изд., доп. – Т. 1. – М.: ИНИЦ Роспатента, 1998. – 437 с.; Т. 2. – М.: ИНИЦ Роспатента, 1998. – 386 с.; Захист прав інтелектуальної власності: досвід США: Зб. документів, матеріалів та статей. – К.: Видавничий дім "ІнЮре", 2003. – 386 с.

З іншого боку, якщо мати на увазі заробітну плату як форму оплати використаного досвіду і виробничих знань найманого працівника, а саме ці чинники є товаром у трудових відносинах, то вони не тотожні створеному інноваційному продукту. Якщо розглядати заробітну плату як форму оплати підприємницьких здібностей у створенні інноваційного продукту, тобто потенційної можливості виникнення нового товару у результаті інтелектуальної діяльності, то ці відносини мають оформлюватися спеціальним контрактом, в якому передбачаються умови розподілу або передачі прав власності на даний продукт.

Прихильники другої точки зору зв'язують персоніфікацію прав власності на інноваційний продукт із структурою власності на засоби праці, що застосовуються у конкретній інноваційній діяльності [12]. Такий підхід є виправданим для тих інновацій, які не засновуються на власних інтелектуальних розробках, а передбачають придбання ліцензій або не використовують захищеної законом інтелектуальної власності. Що ж стосується прав власності автора на інноваційний продукт, то вони у даній концепції розподілу взагалі не враховані, а передбачаються, безумовно, переданими роботодавцю з відшкодуванням певної компенсації працівнику. Ця точка зору найчастіше обґрунтовується тим, що “усередині” окремого інноваційного підприємства ринкові товарно-грошові відносини не розвинені повною мірою. А відтак, не можуть бути виміряні витрати інтелектуальної праці і співставленні з витратами інших засобів праці.

По відношенню до тих інновацій, у яких результати інтелектуальної праці найманих працівників складають їх основу, структура суб'єктів власності на інноваційний продукт, на нашу думку, зумовлюється структурою витрат економічних ресурсів, що використовуються у процесі його створення. Людина, інтелектуальною працею якої створено інноваційний продукт, – первісний суб'єкт власності на цей продукт, неодмінний учасник її об'єкта. Вторинними учасниками можуть бути інші суб'єкти господарювання – роботодавець, інші фізичні і юридичні особи, держава.

На стадії розподілу інноваційний продукт, що створений з використанням різних економічних ресурсів, у тому числі знань, досвіду, підприємницьких здібностей, привласнюється його автором лише частково. Решта інноваційного продукту привласнюється власником використаних засобів праці. Проте будь-який розподіл інноваційного продукту на цій стадії є номінальним. Реальним він стає лише на стадії обміну, оскільки саме тут отримується і розподіляється поміж власників доходів від реалізації інноваційного продукту. Таким чином, процес привласнення інноваційного продукту виступає як су-

купність процесів придбання-відчуження, що реалізуються на стадії обміну. Економічним результатом реалізації інноваційного продукту є чистий прибуток. Саме розподіл чистого прибутку між інноватором та його роботодавцем є тим економічним чинником, що зумовлює мотивацію інноваційної діяльності. На рис. 2. наведено запропонований механізм розподілу чистого прибутку від реалізації інноваційного продукту.

Надання права автору на інтелектуальну власність у складі інноваційного продукту зумовлює важливість проблеми об'єктивних критеріїв і взаємовигідних нормативів розподілу чистого прибутку від використання результату інноваційної діяльності поміж усіма суб'єктами, що беруть участь у створенні цього продукту. Існуюча система розподілу доходів, їх диференціація в нашій країні склалися без врахування того факту, що інтелектуальна праця й підприємницькі здібності створювати інноваційний продукт є особливо рідким чинником виробництва.

Висновки і пропозиції. Забезпечення балансу інтересів усіх суб'єктів правовідносин (авторів, роботодавців, промислових підприємств, держави) у процесі створення правової охорони та використання інновацій стає у теперішній час однією з найвагоміших складових розвитку інтелектуального бізнесу. У всьому світі вдосконалюється законодавче, економічне й організаційне забезпечення цього процесу, яке завжди зумовлено національними особливостями та об'єктивним станом й умовами розвитку інноваційної сфери.

В умовах перехідної економіки правові відносини між найманим працівником і роботодавцем ще не охоплюють повною мірою економічного результату від використання інноваційного продукту, що зумовлює, на наш погляд, доцільність надання права на об'єкти інтелектуальної власності промислового призначення, створені при виконанні службових обов'язків, їх автору (працівнику).

Особливу увагу у реалізації державної інноваційної політики слід звернути на заходи, що спрямовані на активізацію інноваційної діяльності та комерціалізацію її результатів, а саме:

– врегулювання у Законах України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі” і “Про охорону прав на промислові зразки” відносин найманого працівника як автора інновацій і його роботодавця відповідно до статей 41 і 45 Конституції України. Доповнення згаданих законів положенням про обов'язковість укладання контракту (угоди) між роботодавцем і найманим працівником, робота якого пов'язана із створенням об'єктів інтелектуальної власності, та про розподіл чистого прибутку від реалізації (використання) інноваційного продукту до прийому такого працівника на роботу;

– підготовка та внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту “Про оцінку інтелектуальної власності в Україні”; затвердження Кабінетом Міністрів України Національного стандарту про загальні засади оцінки вартості об’єктів інтелектуальної власності; упорядкування оцінної діяльності у сфері інтелектуальної власності;

– підготовка та затвердження Кабінетом Міністрів України пакету нормативно-методичних

документів щодо захисту прав власників об’єктів інтелектуальної власності, зокрема: методики розроблення нормативів розподілу чистого прибутку від реалізації інноваційного продукту між усіма суб’єктами, що брали участь у його створенні, методики визначення суми одноразової винагороди або роялті від використання об’єктів інтелектуальної власності.

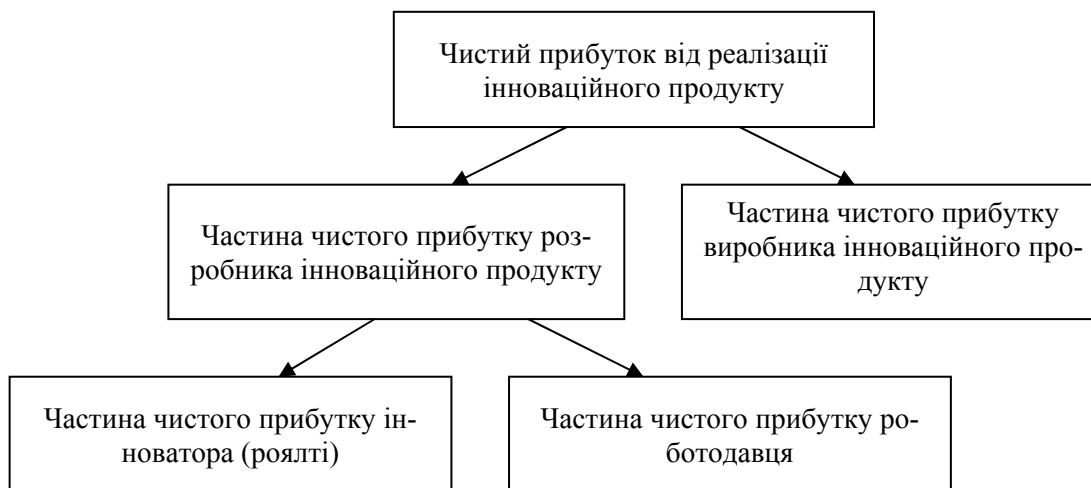

Рис. 2. Розподіл чистого прибутку від реалізації інноваційного продукту

Література

- Андрушак Г.О. Про правовий режим службових винаходів // Українське комерційне право. – 2001. – № 1. – С. 13-18.
- Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін: Навч. посібник. – К.: Заповіт, 1996. – 239 с.
- Добров Г.М. Актуальные проблемы науковедения. – М., 1968.
- Закон України “Про інноваційну діяльність”.
- Закон України “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”.
- Зарубежное патентное законодательство: В 2 т. – 2-е изд., доп. – Т. 1. – М.: ИНИЦ Роспатента, 1998. – 437 с.; Т. 2. – М.: ИНИЦ Роспатента, 1998. – 386 с.
- Захист прав інтелектуальної власності: досвід США: Зб. документів, матеріалів та статей. – К.: Видавничий дім “ІнЮре”, 2003. – 386 с.
- Зинов В.Г. Управление интеллектуальной собственностью. – М.: Дело, 2003. – 512 с.
- Капелюшников Р.И. Экономическая теория прав собственности. (Методология, основные понятия, круг проблем). – М.: ИМЭМО, 1990. – № 90.
- Козырев А.Н. Оценка интеллектуальной собственности. – М.: Экспертное бюро, 1997. – 289 с.
- Конституція України.
- Кукорин Д.И. Инновационная деятельность. – М.: Экзамен, 2001. – 576 с.
- Львов Д.С. Экономика развития. – М.: Экзамен, 2001. – 512 с.
- Миллер А.Е. Экономико-социологические аспекты предпринимательства и интерпренерства. – Омск, 1998.
- Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Стат. збірник. – К.: Держкомстат, 2003. – 340 с.
- Охорона промислової власності в Україні: Монографія / За ред. О.Д.Святоцького, В.Л.Петрова. – К.: Видавничий дім “ІнЮре”, 1999. – 400 с.
- Цивільний Кодекс України. Книга четверта. Право інтелектуальної власності.
- Stewart T. A. Intellectual Capital: The New Wealth of Organizations. Doubledav. – New York, 1997.